

Sociaal isolement bij ouderen als gevolg van *unsicherheit*

Bachelorscriptie over risicofactoren voor een sociaal isolement bij ouderen

Auteur: Jeroen Koopman

Studentnummer: s2981300

Instelling: Rijksuniversiteit Groningen

Faculteit: Ruimtelijke Wetenschappen

Opleiding: Sociale Geografie en Planologie

Begeleider Rijksuniversiteit Groningen: dr. Sander van Lanen

Plaats en inleverdatum: Groningen, januari 2019

**rijksuniversiteit
groningen**

Samenvatting

De vergrijzing in Nederland gaat gepaard met groeiende bezorgdheid over sociaal isolement bij ouderen. Dit is dan ook een onderwerp die de afgelopen jaren steeds vaker op de politieke agenda staat. Het driedelige concept van *Sicherheit* (safety, certainty en security) van Zygmunt Bauman (2001) wordt gebruikt om antwoord te krijgen op de vraag in hoeverre *unsicherheit* bij ouderen zorgt voor een sociaal isolement. Zijn er factoren, mogelijk relaties tussen factoren, aan te wijzen die deze *unsicherheit* teweeg brengen en er voor zorgen dat ouderen niet meer in staat zijn om voldoende sociale contacten te onderhouden, waardoor een sociaal isolement dreigt? En zijn ouderen hun wijk anders gaan ervaren op gebied van *unsicherheit* door interventies in omgevingsfactoren? Middels semi-gestructureerde interviews met ouderen van 65 jaar of ouder is geprobeerd hier een zo'n volledig mogelijk antwoord op te krijgen. Factoren bleken niet opzichzelfstaand te zorgen voor het ontstaan van *unsicherheit*, maar het is een combinatie van factoren. Zo zorgt het verschil in tijd-ruimtegedrag ervoor dat ouderen en jongeren niet veel met elkaar te maken hebben in het dagelijks leven en bijvoorbeeld in het verkeer wordt er weinig rekening gehouden met het langzamere ritme van ouderen. Deze situaties zorgen voor *unsicherheit* bij ouderen, waardoor ze deze situaties liever mijden en vaker binnen blijven.

Het inrichten van een wijk op voetgangers blijkt een manier te zijn om de kans op een sociaal isolement te laten afnemen. Niet alleen worden de haastige situaties in het verkeer, die de ouderen liever mijden, hierdoor ingeperkt, ook wordt sociale interactie gestimuleerd wanneer iemand lopend is. Diegene heeft dan namelijk meer kans op interactie met anderen dan iemand die in de auto zit. Het is dan ook belangrijk dat er voldoende bankjes langs de kant van de weg staan waar ouderen kunnen uitrusten.

Ook willen ouderen meer toezicht en handhaving in de wijk om ongewenst gedrag, wat leidt tot *unsicherheit*, aan te pakken. Zo geeft vervuiling en verloedering in de wijk het gevoel dat er geen gedeelde verwachtingen bestaan, wat zorgt voor een gevoel van onveiligheid. Hierdoor durven mensen elkaar minder aan te spreken op dit ongewenste gedrag, waardoor ze zich nog onveiliger voelen en zo onttrekt zich een neerwaartse spiraal. Vooral het aandeel huur- en koopwoningen, en het verschil in gedrag van deze bewoners, heeft grote invloed op deze neerwaartse spiraal. Meer toezicht en handhaving moet er voor zorgen dat de regels die er zijn ook daadwerkelijk worden nageleefd, wat zou moeten leiden tot een afname van *unsicherheit* bij ouderen.

Als laatste is er gekeken naar de manier waarop ouderen interventies in de omgeving ervaren. Het blijkt dat ouderen zich vaak niet bewust zijn van deze veranderingen. Dit kan verklaart worden door het feit dat deze interventies vaak geleidelijke processen zijn waar ouderen stapje voor stapje aan wennen.

Inhoud

1	Inleiding.....	3
1.1	Aanleiding en relevantie.....	3
1.2	Onderzoeksvragen.....	3
1.3	Structuur van de thesis.....	4
2	Theorie.....	5
2.1	<i>Unsicherheit</i> , subjectieve en objectieve veiligheid en sociaal isolement	5
2.2	Vier invloedrijke categorieën.....	6
3	Methode.....	10
3.1	Onderzoeksvragen.....	10
3.2	Onderzoeksstrategie.....	10
3.3	Onderzoeksdoelgroep.....	10
3.4	Werven van respondenten.....	10
3.5	Interviews.....	11
3.6	Analyse van de interviews.....	11
4	Resultaten.....	12
4.1	Tijd-ruimtegedrag.....	12
4.2	Voetgangsvriendelijk.....	12
4.3	Neerwaartse spiraal.....	12
4.4	Interventies.....	13
5	Conclusies en aanbevelingen.....	15
5.1	Bevindingen.....	15
5.2	Aanbevelingen.....	16
	Literatuurlijst.....	17

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en relevantie

Nederland is aan het vergrijzen. Vergrijzing is op dit moment een van de meest gebruikte demografische termen in het maatschappelijk debat (Ekamper & Nimwegen, 2018). De prognose van het CBS (2017) is dat de grijze druk van 32,0% in 2018 zal stijgen tot 48,9% in 2060. Het is niet alleen relatieve groei. De groeiprognoze van het aantal ouderen in absolute zin gaat van 3,2 miljoen in maart 2018 tot 4,8 miljoen in 2060 (CBS, 2017). De ouderen blijven tegenwoordig langer (on)betaald actief, zijn hoger opgeleid, leven langer en wonen langer zelfstandig (Boer, 2006; Campen, 2008; World Health Organisation, 2002). Veel alleenwonende ouderen zijn in staat om nog een sociaal netwerk te onderhouden of een beroep te doen op burens en nabij wonende familieleden, maar dit wordt steeds lastiger naarmate ze ouder worden (Van Campen, 2011). Dit zorgt voor een groeiende bezorgdheid als het gaat om sociaal isolement van de ouderen (Findlay, 2003). Oorzaken hiervoor zijn bijvoorbeeld de groeiende kans op het overlijden van een partner of vrienden en de verslechterde gezondheid die het steeds minder toe laat om activiteiten buitenshuis te ondernemen (Fokkema & Van Tilburg, 2007). Op het moment dat een oudere naar een woon-zorgcentrum verhuist kan het ook zijn dat het niet lukt om aansluiting te vinden bij de andere bewoners (Fokkema & Van Tilburg, 2007).

Sociaal isolement is de laatste jaren daarom een belangrijk thema in beleid en interventies (Machielse, 2011). Met een toename van de grijze druk de komende jaren, zal het een uitdaging worden om sociaal isolement en eenzaamheid bij ouderen te voorkomen (CBS, 2017). Globalisatie en de alledaagse risico's die dit met zich meebrengt heeft er deels voor gezorgd dat sociale en economische relaties onder druk staan (Aalbers & Rancati, 2008). Waar vroeger angst, risico en onzekerheid in verband werden gebracht met natuurlijke krachten, is het tegenwoordig sterker gelinkt aan menselijke interventie door technologie en de rol van de overheid (Aalbers & Rancati, 2008). Hoewel deze *onzekerheit* (unsafety, uncertainty en insecurity) voortkomend uit globalisatie, als gevolg van bijvoorbeeld het groeiende individualisme, is toegenomen (Aalbers & Rancati, 2008; Findlay, 2003), volgen zowel Bauman (2001) als Castel (2004) de "paradox of fear": ook al leven we tegenwoordig in de veiligste en welvarendste Westerse samenleving die ooit bestaan heeft, we zijn nog nooit zo bang en geobsedeerd door veiligheid geweest als nu.

1.2 Onderzoeksvragen

De vergrijzing in combinatie met de groeiende zorg als het gaat om sociaal isolement bij ouderen krijgt dus steeds meer aandacht. De globaliserende wereld brengt *onzekerheit* voort en men heeft zich nog nooit zo onveilig gevoeld als tegenwoordig. Maar wat heeft dit groeiende onveiligheidsgevoel voor invloed op een relatief kwetsbare groep zoals bijvoorbeeld ouderen? Zorgt deze *onzekerheit* er voor dat ouderen in mindere mate buiten komen, waardoor sociale netwerken verloren gaan, en een sociaal isolement dreigt, of zit hier geen verband tussen? Dit maatschappelijke vraagstuk heeft geleid tot deze scriptie met de hoofdvraag:

"In hoeverre zorgt *onzekerheit* bij ouderen voor een sociaal isolement?"

Middels deze deelvragen wordt er geprobeerd een zo'n goed mogelijk antwoord te verkrijgen op bovenstaande hoofdvraag:

- In hoeverre ervaren ouderen *onzekerheit* in hun wijk?
- Wat is de relatie tussen de fysieke en sociale omgevingsfactoren op gebied van *onzekerheit* bij ouderen?
- Hoe ervaren ouderen interventies in omgevingsfactoren in relatie tot *onzekerheit*?

1.3 Structuur van de thesis

In hoofdstuk 2 is de theorie te vinden die relevant is om de onderzoeksvragen te beantwoorden. Hierin worden eerst de termen *unsicherheit*, subjectieve en objectieve veiligheid en sociaal isolement uitgelegd. Vervolgens worden er vier categorieën besproken die invloed hebben op de mate van *unnsicherheit*. Dit zijn demografische kenmerken, woonsituatie, fysieke omgevingsfactoren en persoonlijke factoren. Het daaropvolgende hoofdstuk bevat de onderzoeksmethoden, bestaande uit de methode voor het verkrijgen van data en de analyse er van. In dit hoofdstuk is te lezen dat er kwalitatief onderzoek is gedaan en dat het werven van de gewenste respondenten lastiger bleek dan gedacht. Hoofdstuk 4 zet de resultaten verkregen uit de interviews af tegen de theorie uit hoofdstuk 2. Een aantal factoren die volgens de literatuur een belangrijke rol spelen in de mate van *unsicherheit* bij ouderen, werden door de interviews bevestigd. Het zijn niet factoren opzichzelfstaand die hier invloed op hebben, maar het bleek vaak een combinatie van factoren. Uit het onderzoek blijkt dat verschil in tijd-ruimtegedrag, de mate van voetgangervriendelijkheid van een wijk en het aandeel van huurwoningen in een wijk hier een grote rol in spelen. In het laatste hoofdstuk zijn vervolgens de conclusies gepresenteerd.

2. Theorie

Over subjectieve veiligheid en sociaal isolement bij ouderen is al wel het een en ander bekend. Zo wordt het dagelijks leven van mensen sterk beïnvloed door de ervaren veiligheid (Van Tilburg, 2010). Als mensen zich onveilig voelen gaan ze minder naar buiten en hebben ze minder beweging wat kan leiden tot schadelijke gezondheidseffecten (Saelens et al., 2003; Wilson et al., 2004). Ook zijn zij minder goed in staat relaties in hun buurt te onderhouden, wat voor mensen die sterk op de buurt zijn aangewezen, met name ouderen, de kans op isolement en eenzaamheid vergroot (Gervich, 2008; Prezza & Pacilli, 2007; Silverman & Kennedy, 1985; Stancliffe et al., 2007). Door de groeiende *onzekerheit* gaan ouderen dus minder naar buiten en zijn ze minder goed in staat om sociale netwerken te onderhouden.

De focus in de bestaande literatuur ligt veelal op het ervaren onveiligheidsgevoel ontstaan uit sociale aspecten met verminderde fysieke activiteit en eenzaamheid van dien (Van Tilburg, 2010). Over de fysieke omgevingsfactoren die zorgen voor *onzekerheit* bij ouderen en een sociaal isolement tot gevolg zouden kunnen hebben is minder bekend. Omdat de fysieke inactiviteit en eenzaamheid onder ouderen ernstige gevolgen kunnen hebben, is het van belang om hier inzichten over te verkrijgen en mogelijk een manier vinden om dit te doorbreken.

2.1 *Onzekerheit*, objectieve en subjectieve veiligheid en sociaal isolement

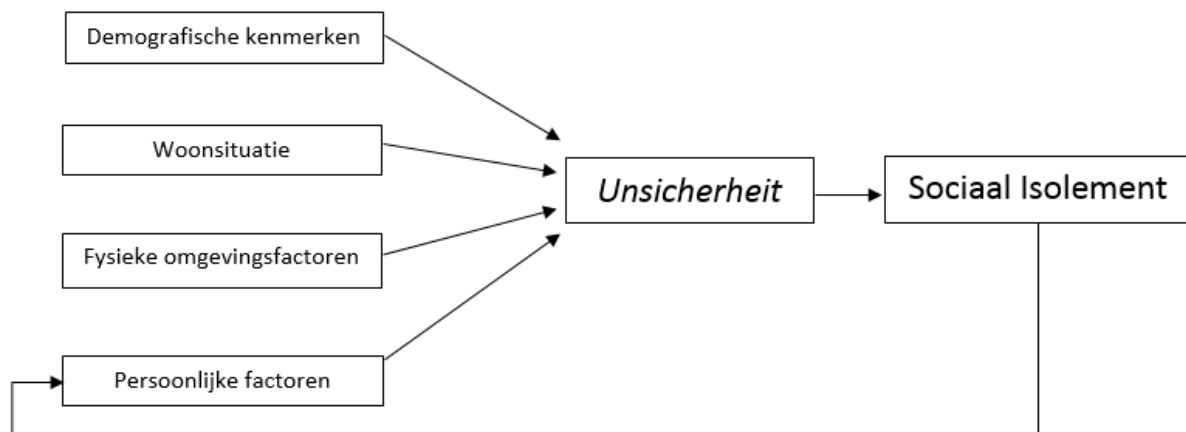
Om te kunnen onderzoeken op welke manier *onzekerheit* er voor zorgt dat ouderen in een sociaal isolement terecht komen, moeten de relevante concepten en theorieën worden toegelicht. In deze scriptie wordt het driedelige concept van *Sicherheit* (safety, certainty en security) van Zygmunt Bauman (2001) gebruikt om *unsafety*, *uncertainty* en *insecurity*, oftewel *onzekerheit*, te verklaren. *Unsafety* gaat over de gedachte om mogelijk slachtoffer te worden van criminaliteit; *uncertain* als het gaat om hoe om te gaan met precare arbeid of lange termijn werkeloosheid en *insecure* wanneer iemand geen steun kan vinden op het moment dat ze dat het meest nodig hebben (Aalbers & Rancati, 2008). De focus in deze scriptie ligt op de aspecten *unsafety* en *insecurity* van het begrip *onzekerheit*.

Een groot deel van *onzekerheit* heeft dus te maken met veiligheid en steun. De term "veiligheid" kan onderscheiden worden in objectieve en subjectieve veiligheid, waar respectievelijk het daadwerkelijke criminaliteitsniveau en de veiligheid tegen het gevoel van veiligheid wordt afgezet (Aalbers & Rancati, 2008). Als we het hebben over subjectieve sociale onveiligheid dan voelt iemand zich in zijn woon- en leefsituatie door misdrijven, overtredingen en ernstig overlast bedreigd (Elffers & Jong, 2004). Net als de eerdergenoemde "paradox of fear" van Bauman (2001) en Castel (2004), benadrukken ook Clemente & Kleiman (1976) de rol van de "Fear of Victimization-Paradox": voor ouderen is de angst voor criminaliteit een groter probleem dan criminaliteit zelf. Dit kan worden ervaren op verschillende niveaus: thuis, in de woonomgeving, in de stad, in het verkeer en op zowel nationaal als internationaal niveau (Aalbers & Rancati, 2008). Volgens Aalbers & Rancati (2008) kan het gevoel van veiligheid beschouwd worden als een van de primaire levensbehoeften.

Om te kijken in hoeverre deze *onzekerheit* er voor zorgt dat ouderen in een sociaal isolement terecht komen, is het belangrijk om de term "sociaal isolement" duidelijk te maken. In deze scriptie verstaan we onder deze term: het ontbreken van ondersteunende persoonlijke relaties met familie, vrienden en bekenden waar ouderen in geval van nood op terug kunnen vallen als ze emotionele, praktische of gezelschapssteun nodig hebben (Machielse, 2006, 2011). Dit is het tegenovergestelde van sociale weerbaarheid, wanneer iemand wel de beschikking heeft over een netwerk van personen die praktische, emotionele en sociale ondersteuning kunnen bieden en in staat zijn om dit netwerk bij problemen te mobiliseren (Machielse, 2011).

2.2 Vier invloedrijke categorieën

Voorgaande onderzoeken concluderen dat er geen cruciale factor aan te wijzen is die een verklaring of voorspelling voor het ontstaan van sociaal isolement geeft (Hortulanus et al., 2003), meestal is dit een combinatie van factoren. In het onderstaand conceptueel model (figuur 1) staan vier categorieën, gebaseerd op het onderzoek van Van Tilburg (2010), die invloed hebben op de mate van *unsicherheit* bij ouderen en die zouden kunnen leiden tot sociaal isolement en eenzaamheid. Dit zijn demografische kenmerken, woonsituatie, fysieke omgevingsfactoren en persoonlijke factoren.

Figuur 1: Vier categorieën die invloed hebben op de mate van *unsicherheit*.

Demografische kenmerken zijn de kenmerken die te maken hebben met de samenstelling van de bevolking. In dit geval wordt er gekeken naar de verschillen tussen jongeren en ouderen. De relatie tussen grootouders, ouders en kinderen is vaak hecht, maar buiten de familie hebben verschillende generaties meestal maar weinig met elkaar te maken (Vermeij, 2010). Dit komt onder andere door het feit dat mensen van verschillende leeftijden zich in hun dagelijkse leven vaak niet op hetzelfde moment op dezelfde plek bevinden (Vermeij, 2010). Lager et al. (2015) stelt dat dit verschil in het dagelijkse gedrag in tijd en ruimte van ouderen en jongeren een obstakel is voor het ontwikkelen van sociaal kapitaal in de buurt. Dit komt ook door het haastige tempo van de mensen die naar hun werk gaan ten opzichte van het langzamere 'ritme van het latere leven', wat een gevoel van niet in de buurt horen veroorzaakt met als gevolg het ervaren van sociale uitsluiting (Lager et al., 2016). De kans dat ouderen door deze sociale uitsluiting in een sociaal isolement terecht komen zal dan ook groter zijn.

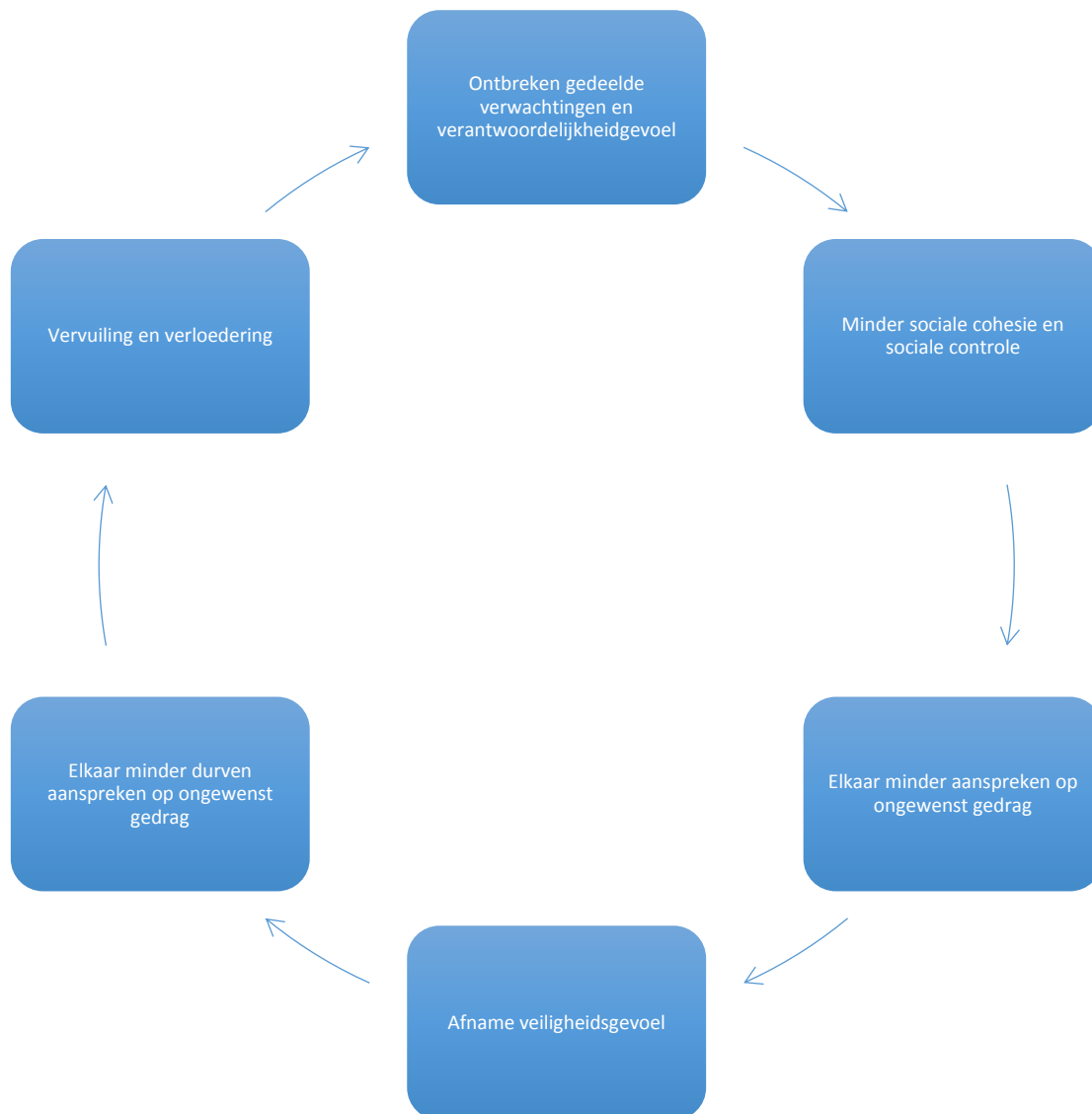
Aan de hand hiervan zou je kunnen stellen dat in een wijk met relatief veel ouderen deze sociale uitsluiting kleiner zal zijn en de kans op een sociaal isolement kleiner is. Hier komt tweede categorie om de hoek kijken, namelijk de woonsituatie. De woonsituatie omvat het soort huis, of het een huur- of koopwoning is en hoelang iemand er woont. Ouderen wonen vaak in eengezinswoningen of in appartementsgebouwen en hoogbouw, waar deze laatste vaak toezichtbescherming, toegangscontroles, periodieke inspecties, gesloten deuren, enz. bieden. (Gubrium, 1974). Het is dus waarschijnlijker dat de bewoners in dit soort woningen beter beschermd zijn tegen criminaliteit (Gubrium, 1974). De ouderen hebben dan wel uitgebreidere sociale interactie in beschermende, leeftijdsgeconcentreerde plaatsen dan die in niet-beschermende, leeftijd heterogene plaatsen, deze interactie kan echter zorgen voor een zorg-verruimend effect op gebied van criminaliteit (Gubrium, 1974). Dit komt door het feit dat naarmate de sociale interactie tussen personen toeneemt en aanhoudt, de gemeenschappelijke zorg over een bepaald onderwerp waarschijnlijker is (Gubrium, 1974). Aan de ene kant hebben wijken met relatief veel ouderen dus een positief effect op de mate

van sociale interactie waardoor de kans op sociaal isolement afneemt, aan de andere kant kan dit zorgen voor een toename van het onveiligheidsgevoel.

De verhouding van huur- en koopwoningen in een buurt heeft ook invloed op de mate van sociale interactie. Wanneer iemand eigenaar is van een woning, voelt diegene zich meer verbonden met de buurt en heeft daardoor meer sociale contacten met buurtgenoten in vergelijking met huurders (Dekker & Bolt, 2005; Kleinhans & Bolt, 2010). Ook is het zo dat eigenaren van koopwoningen minder tolerant zijn tegenover ongewenst gedrag in de buurt (Dekker, 2007). Huiseigenaren hebben er namelijk baat bij dat de buurt leefbaar blijft en een goede reputatie heeft, aangezien dit de waarde van hun huis beïnvloedt (Dekker, 2007). Het verschil in de hoeveelheid sociale contacten van kopers en huurders kan ook verklaart worden door het feit dat huiseigenaren meer tijd hebben om een sociaal netwerk op te bouwen in de buurt (Dekker & Bolt, 2005). Huiseigenaren zijn namelijk geneigd langer in een woning te wonen dan huurders (Dekker & Bolt, 2005). In een wijk met een groot aandeel koopwoningen, en dus vaak meer mensen die langer een sociaal netwerk in een wijk kunnen opbouwen, zou er weinig sprake moeten zijn van sociaal isolement.

Als derde zijn ook fysieke omgevingsfactoren van invloed op de mate *onzekerheid*. Onder fysieke omgevingsfactoren wordt in dit onderzoek het aantal en de kwaliteit van (groen)voorzieningen verstaan. Kerstens (2014) stelt dat op het moment dat een buurt beheert en schoon gehouden wordt, de sociale kwaliteit van een buurt verbetert. Er wordt dan namelijk een signaal afgegeven die er voor zorgt dat buurtbewoners elkaar positiever inschatten en hogere, gedeelde verwachtingen hebben (Blokland, 2009). Het schoonhouden van een buurt kan op deze manier zorgen voor een positief effect op de mate van sociale cohesie in de buurt (Broekhuizen & Van Wonderen, 2012). Hier tegenovergesteld staat dat vervuiling en verloedering van de directe leefomgeving mensen het gevoel geeft dat er geen gedeelde verwachtingen bestaan en dit is nadelig voor de mate van sociale cohesie (Kerstens, 2014). Zo kan bijvoorbeeld het zogeheten *broken window theory* optreden. Die theorie stelt dat een omgeving die fysiek niet ordelijk oogt vandalisme en ongewenst gedrag uitlokt (Kerstens, 2014). Een gebroken ruit die niet gerepareerd wordt is een signaal dat het niemand iets kan schelen, waardoor er meer ruiten worden ingeslagen (Wilson & Kelling, 1982). De heersende omstandigheden hebben invloed op het fysieke en sociale gedrag van mensen (Kerstens, 2014). Er is sprake van verslechterde sociale cohesie en door de verminderde sociale controle zijn mensen minder bereid of voelen zich niet in staat om een ander aan te spreken op ongewenst gedrag, waardoor het gevoel van veiligheid afneemt (Kerstens, 2014). Hierdoor neemt het ongewenste gedrag nog verder toe en het gevoel van onveiligheid daardoor ook. Dit werkt dus als een neerwaartse spiraal zoals weergegeven in figuur 2. Het ongewenste gedrag en het daaruit voortvloeiende onveiligheidsgevoel zou er voor kunnen zorgen dat ouderen minder buiten komen, waardoor de kans op sociaal isolement toeneemt. Een ordelijke omgeving is van belang om er voor te zorgen dat mensen zich wel veilig voelen in een buurt (Wilson & Kelling, 1982).

Figuur 2: Neerwaartse spiraal van vervuiling en verloedering

Naast de mate waarin de fysieke omgeving beheert en schoon gehouden wordt, heeft ook de fysieke inrichting van een buurt invloed op het sociale gedrag van de mensen. De aanwezigheid en kwaliteit van (groen)voorzieningen en openbare ruimte in een buurt zijn belangrijk voor het ontstaan van sociale cohesie, omdat de voorzieningen als ontmoetingsplekken kunnen dienen (Van Bergeijk e.a., 2008; Peters e.a., 2010; Völker e.a., 2007). Het zijn onder andere de maatschappelijke voorzieningen, zoals bijvoorbeeld brede scholen, bibliotheken en buurtcentra, die de verbondenheid en sociale interactie in buurten bevordert (Atkinson & Kintrea, 2000; Bergeijk e.a., 2008; Gijsberts & Dagevos, 2007; Karsten e.a., 2013). Maar ook winkelvoorzieningen spelen een rol in de mate van sociale interactie in een buurt. Het is echter wel belangrijk dat de buurt deze gemengde functies heeft. Wanneer de functies wonen, winkelen en werken in verschillende zones gescheiden zijn, maakt dit sociale interactie moeilijker dan een buurt met gemengde functies (Kerstens, 2012). Ook is het zo dat mensen in buurten die vooral zijn ingericht op voetgangers meer sociale interactie hebben dan buurten die zijn ingericht op autogebruik (Kerstens, 2012). Immers, wanneer iemand lopend boodschappen doet, is de kans groter dat diegene een ander ontmoet dan wanneer iemand zich met de auto verplaatst (Atkinson & Kintrea, 2000).

Dit brengt ons bij de laatste categorie die invloed heeft op de mate van *onzekerheid*, namelijk persoonlijke factoren. Een wijk inrichten op voetgangers kan dus sociale interactie stimuleren en de

waarschijnlijkheid van een sociaal isolement doen afnemen, het kan echter zo zijn dat de fysieke gesteldheid van ouderen het niet toelaat dat ze hier ook daadwerkelijk gebruik van kunnen maken. Daarnaast is ook de mentale gesteldheid van de ouderen, het gebruik van en betrokkenheid bij de openbare ruimte en sociale netwerken in deze categorie van invloed. Om er voor te zorgen dat er in een wijk optimale voorwaarden voor gemeenschapsvorming zijn en volwaardige participatie in de samenleving van iedereen is, streeft men naar een gemêleerde bevolking (Musterd & Ostendorf, 2001). Een meer gevarieerde bevolkingssamenstelling zou als gevolg hebben dat segregatie en gettovorming wordt tegengegaan (Musterd & Ostendorf, 2001). Dit is echter niet het geval. Maatschappelijke integratie die van enig belang is, vindt in de hedendaagse samenleving doorgaans niet op buurtniveau plaats (Musterd & Ostendorf, 2001). Van echte interactie tussen sociaal van elkaar verschillende bewoners kun je niet spreken, hooguit van een 'community of limited liability' (Musterd & Ostendorf, 2001). Er is dus geen sprake meer van echte interactie en ook de sociale controle neemt hierdoor af. Door de verminderde sociale controle zijn er problemen ontstaan die het grootst zijn, op plekken waar de sociale controle het kleinst is: op straat, in het openbaar vervoer, het uitgaansleven en in het voetbalstadion (Cohen, 2012). Individualisering met daaraan gekoppeld het wegvallen van sociale controle, leidt tot de roep om sociale samenhang, waarbij mensen zich weer een deel van het geheel voelen en tevens het verantwoordelijkheidsgevoel hiervoor, en meer overheidstoezicht en handhaving (Cohen, 2012).

De mate van participatie en integratie in een wijk is dus van invloed op de sociale controle. Het is te begrijpen dat voor een relatief kwetsbare groep van de samenleving, zoals ouderen, deze sociale controle van belang is om *onzekerheid* in te perken. Door het gebrek aan sociale controle durven ouderen vaak niet of minder naar buiten te gaan en maken hierdoor geen of in mindere mate deel uit van sociale netwerken, wat een negatieve invloed heeft op de levenskwaliteit (Machielse, 2011). Het verminderde sociale netwerk beïnvloedt de persoonlijke factoren negatief en zorgt voor meer *onzekerheid*. Veel sociaal geïsoleerden isoleren zich nog verder en belanden in een neerwaartse spiraal.

3. Methode

Er is in hoofdstuk 2 een theoretisch kader geschetst op basis van literatuur die relevant is voor dit onderzoek. In dit hoofdstuk wordt toegelicht welke methoden er zijn gebruikt om antwoord te krijgen op de onderzoeksvraag. Dit is zowel de methode van dataverzameling als van de analyse van de verkregen data.

3.1 Onderzoeksvragen

Sociaal isolement wordt dus een groter probleem en het is van belang om er achter te komen hoe dit ontstaat. Wanneer deze problemen duidelijk zijn, kunnen er passende interventies plaatsvinden om dit tegen te gaan. Tegenwoordig is het zo dat relatieve onzichtbaarheid en de heterogeniteit van de doelgroep de belangrijkste problemen in de interventiepraktijk (Machielse, 2011). Omdat sociaal isolement en eenzaamheid ernstige gevolgen kan hebben voor ouderen, is het belangrijk om te onderzoeken hoe *onzekerheid* hieraan bijdraagt. De hoofdvraag die hieruit voortvloeit is:

In hoeverre zorgt *onzekerheid* bij ouderen voor een sociaal isolement?

In de literatuur zijn verschillende factoren, onderverdeeld in vier invloedrijke categorieën, naar boven gekomen die invloed hebben op de mate van *onzekerheid* waaruit een sociaal isolement zou kunnen voortkomen. Om antwoord te krijgen op de hoofdvraag moet er gekeken worden of deze factoren in werkelijkheid hier inderdaad invloed op hebben en wat mogelijk de relatie tussen deze factoren is. Daarnaast is het nodig om te kijken hoe ouderen interventies ervaren. Op het moment dat dit duidelijk is, kan hier op worden ingespeeld met interventies die sociaal isolement moeten voorkomen of verminderen. De deelvragen die uiteen zijn gezet om antwoord te krijgen op de hoofdvraag zijn:

1. In hoeverre ervaren ouderen *onzekerheid* in hun wijk?
2. Wat is de relatie tussen de fysieke en sociale omgevingsfactoren op gebied van *onzekerheid* bij ouderen?
3. Hoe ervaren ouderen interventies in omgevingsfactoren in relatie tot *onzekerheid*?

3.2 Onderzoeksstrategie

Aangezien het in deze scriptie gaat over gevoel van *onzekerheid* en hoe ouderen interventies ervaren is een kwalitatieve onderzoeksmethode gewenst. Mensen geven in het dagelijkse leven betekenis aan gebeurtenissen en ervaringen en handelen op basis van die betekenisgeving (Machielse, 2011). Een onderzoek van kwalitatieve aard is nodig om deze betekenissen en daaruit voortkomende gedragingen te kunnen beschrijven, interpreteren en zo mogelijk verklaren vanuit het *inner perspective* van de respondenten (Wester, 1995). De achterliggende gedachten achter de gegeven antwoorden zouden bij enquêtes in mindere mate naar boven komen, waardoor er beter gebruik kan worden gemaakt van interviews. Er is gekozen voor semi-gestructureerde interviews. De vragen in een semi-gestructureerd interview zijn meer een guideline die ruimte biedt aan eigen opvattingen en ervaringen (Machielse, 2011). Dit leidt tot meer en gedetailleerdere informatie dan bij een gestructureerd interview waar de vragen vast liggen en niet op doorgevraagd kan worden.

3.3 Onderzoeksdoelgroep

De doelgroep van dit onderzoek zijn personen van 65 jaar oud of ouder, waarbij het niet uitmaakt of deze ouderen op zichzelf wonen of in een tehuis. Het liefste van beide groepen een aantal respondenten om eventuele verschillen op te merken.

3.4 Werven van respondenten

Het is voor de meeste geografen geen verrassing dat de plaats waar een interview wordt afgenomen invloed heeft op de uitkomst van het interview (Denzin, 1970). Een relatief neutrale omgeving zou meest ideale zijn (Longhurst, 2010). Omdat de eventueel ervaren *onzekerheit* als gevolg van bepaalde factoren zorgen dat de ouderen niet of nauwelijks meer buiten komen, is er besloten de interviews af te nemen bij de ouderen thuis waar ze zich op hun gemak voelen. In het begin is er geprobeerd om via organisaties die opkomen voor de belangen van ouderen in contact te komen met de doelgroep. Vrij snel werd duidelijk dat de landelijke organisaties niets voor dit onderzoek konden betekenen en dus werd er contact gezocht met organisaties in Groningen. Hier kwam slecht een enkele reactie op en om genoeg respondenten te vergaren werd er vervolgens thuis aangebeld bij ouderen. Het was niet makkelijk om op deze manier het beoogde aantal respondenten bereiken. Veel ouderen hadden geen tijd of zin om mee te werken aan het onderzoek. De *onzekerheit* ten opzichte van het binnenlaten van een vreemde kan hier ook iets mee te maken hebben. Uiteindelijk zijn de laatste interviews afgenomen in een buurtcentrum.

3.5 Interviews

In totaal zijn er zes interviews afgenomen bij 65-plussers. Van deze zelfstandigwonende respondenten wonen er 5 in verschillende buitenwijken van de stad Groningen en een respondent in een dorp ten zuiden van Groningen. Daarvan zijn er drie bij de ouderen thuis gedaan en drie in een buurtcentrum. De duur van deze interviews waren allemaal rond je 15 minuten. De interviews zijn met toestemming van de geïnterviewden opgenomen. Het voordeel hiervan is dat de volledig concentratie tijdens het interview op de interactie kan plaatsvinden in plaats van druk te voelen om alles zo goed mogelijk te notuleren (Valentine, 2005).

3.6 Analyse van de interviews

De interviews zijn dus met toestemming van de respondenten opgenomen en vervolgens getranscribeerd. Dit is vrijwel meteen na het interview gedaan op het moment dat het interview nog vers in het geheugen ligt wat het makkelijker maakt om te transcriberen (Longhurst, 2010). Met het programma Atlas.ti zijn de interviews gecodeerd en geanalyseerd. Dit is voor het interview met deductieve codering gedaan en na de interviews is er, met behulp van de verkregen antwoorden, ook gebruik gemaakt van inductieve codering. Per onderwerp konden op deze manier de uitspraken van de respondenten met elkaar worden vergeleken.

Het is lastig om te zeggen in hoeverre de resultaten van dit onderzoek en het te meten verschijnsel overeenkomen, oftewel wat de validiteit van het onderzoek is. Tijdens dit proces werd al wel duidelijk dat het lastig is om in contact te komen met ouderen die daadwerkelijk een zekere *onzekerheit* ervaren waardoor ze minder buitenshuis komen. Dit kan invloed hebben op de validiteit en het bewustzijn dat de respondenten die zijn benaderd in een buurtcentrum andere sociale netwerken hebben dan ouderen die thuis zitten moet dan ook in het achterhoofd gehouden worden. Wanneer je het onderzoek zou herhalen is het ook de vraag in welke mate de resultaten overeen zouden komen, aangezien het een vrij subjectief onderwerp is. Ookal kwam er uit de zes interviews voldoende informatie dat gebruikt kon worden om antwoord te geven op de hoofdvraag, voor vervolgonderzoek zal het vergroten van het aantal metingen naast de betrouwbaarheid ook de validiteit doen laten toenemen.

Het kan zijn dat verkregen informatie gevoelig ligt bij de respondenten. Naast dat de onderwerpen eenzaamheid en sociaal isolement uiterst emotioneel kunnen zijn, werd er ook gesproken over frictie

en intimidatie tussen buurtbewoners. Om negatieve gevolgen als gevolg van dit onderzoek te voorkomen, is het belangrijk dat er vertrouwelijk wordt omgegaan met deze informatie en dat de anonimiteit van de respondenten gewaarborgd blijft. De respondenten hebben via een ondertekend informed consent verklaard vrijwillig mee te hebben gewerkt aan dit onderzoek en zich er van bewust te zijn dat ze zich op elk moment zonder uitleg terug kunnen trekken uit het onderzoek.

4. Resultaten

Het volgende hoofdstuk bevat de analyse van de interviews. In totaal zijn er 6 interviews afgenomen met ouderen. De interviews zijn eerst gecodeerd in het programma Atlas.ti om deze vervolgens te kunnen analyseren. Per deelvraag worden de uitkomsten uiteengezet met eventueel citaten die de uitkomsten ondersteunen.

4.1 Tijd-ruimtegedrag

De demografische kenmerken die volgens de literatuur bij zouden dragen aan *onzekerheid* bij ouderen hebben te maken met het verschil in tijd en ruimte gedrag tussen jongeren en ouderen. Het verschil in ritme resulteert in het ervaren van een 'generatiekloof' en sociale uitsluiting (Lager et al., 2016). Uit de interviews kwam naar voren dat, net als in de theorieën, het verschil in het dagelijks gedrag in tijd en ruimte inderdaad een obstakel is voor het ontwikkelen van sociaal kapitaal. Het grotendeel van de ouderen doet bijvoorbeeld hun boodschappen in de middag, terwijl de jongere mensen op school zitten of aan het werk zijn. De bevindingen dat de ouderen daardoor vooral contact hebben met hun leeftijdsgenoten komen hiermee overeen. Er werd aangegeven dat op plekken met, als gevolg van het verschil tussen het haastige tempo en het 'ritme van het latere leven' door de ouderen ervaren, gevaarlijke verkeerssituaties weinig rekening wordt gehouden met de ouderen. Deze gevaarlijke verkeerssituaties ontstaan vooral langs de routes waar de haastige studenten, die zich in grote getale vanuit de binnenstad van Groningen naar de Zernike Campus bewegen, de ouderen kruisen. Een van de respondenten gaf aan dat er op dit soort momenten veel intimidatie is van jongeren tegenover ouderen.

De intimidatie en het gebrek aan respect tegenover ouderen is niet alleen in de gevaarlijke verkeerssituaties het geval, maar ook in bijvoorbeeld winkelcentra. Ouderen worden uitgescholden en er werd zelfs in een interview aangegeven dat er met flesjes werd gegooid. Respondent 4 voelt zich door dit soort situaties wel minder veilig in de wijk, maar de media speelt hierin ook een grote rol:

"Het komt niet door persoonlijke ervaringen, maar vooral door de media. Daardoor ga ik 's avonds wel minder naar buiten ja. Alles wordt door de media enorm uitvergroot. Die spelen een negatieve rol daarin."

Het tijd-ruimte gedrag van de ouderen wordt hierdoor beïnvloed. De situaties die geschetst worden in de media worden liever vermeden en de ouderen passen hier hun gedrag op aan. Zo blijft er een verschil in tijd-ruimte gedrag bestaan en wordt het opbouwen van sociaal kapitaal tussen deze verschillende leeftijdsgroepen nog moeilijker wat de kans op sociaal isolement vergroot.

4.2 Voetgangsvriendelijk

Uit de theorieën in de literatuur kwam naar boven dat het belangrijk is voor de mate van sociale interactie dat een wijk is ingericht op voetgangers. De ouderen die zich te voet door de wijk bewegen hebben een grotere kans op sociale interactie dan iemand die dat met de auto doet (Kerstens, 2012; Atkinson & Kintrea, 2000). De ouderen gaven aan dat het inderdaad vaak voorkomt dat er sociale interactie plaatsvindt op het moment dat ze een rondje lopen. Wel werd er duidelijk dat de ouderen graag willen blijven bewegen, maar dat dit lastiger gaat:

"Als er dan regelmatig een bankje staat, dan kun je even bijkomen en weer door. Dan ben je langer buiten en loop je langer."

Het ontbreken van genoeg bankjes langs de kant van de weg is dus een tweede factor die van grote invloed is op *onzekerheid* bij ouderen. Wanneer er niet genoeg bankjes zijn voor de ouderen om even

uit te rusten zijn de ouderen minder snel geneigd om een stuk te lopen. Om deze vorm van *onzekerheid* weg te nemen zijn er meer bankjes langs de kant van de weg nodig, om een wijk voetgangersvriendelijker te maken en sociale interactie van ouderen te bevorderen. Dit zorgt er ook voor dat de ouderen meer buiten komen en meer bewegen wat een positief effect heeft op de gezondheid. Dit is dus een eerste relatie tussen fysieke omgevingsfactoren en sociale omgevingsfactoren die geschetst kan worden. Om de kans zo groot mogelijk te maken dat ouderen uit een sociaal isolement blijven, is een wijk inrichten op voetgangers dus een manier.

4.3 Neerwaartse spiraal

De relatie tussen de fysieke en sociale omgevingsfactoren op gebied van *onzekerheid* bij ouderen wordt duidelijk als er gekeken wordt naar de woonsituatie. Het aandeel van huur- en koopwoningen in een wijk blijkt hierin een grote rol te spelen. Dit heeft niet zo zeer te maken heeft met de mate van sociale netwerken die zijn opgebouwd in de wijk, maar dit heeft te maken met het gedrag van de bewoners ten opzichte van de fysieke leefomgeving. Uit de interviews blijkt dat mensen die huren anders omgaan met hun woning dan de mensen met een koopwoning. Tuinen worden slecht onderhouden en er is meer zwerfafval te vinden op plekken met huurwoningen dan bij koopwoningen:

“Ik vind het jammer dat er steeds meer verhuurd wordt aan studenten. Als je nou rekent, in deze twee woningen woonden vroeger nog oudere mensen die hun tuintje netjes bijhielden en daar zitten nu studenten in. Daar ben ik niet zo blij mee, want die doen er niets mee.”

Dit komt overeen met de literatuur die stelt dat deze vervuiling en verloedering van de directe leefomgeving mensen het gevoel geeft dat er geen gedeelde verwachtingen bestaan en dat dit nadelig is voor de mate van sociale cohesie (Kerstens, 2014). Kerstens (2014) stelt dat het gevoel van veiligheid afneemt op het moment dat mensen minder bereid zijn of zich niet in staat voelen om een ander aan te spreken op ongewenst gedrag. De respondenten benadrukten het feit dat ze hun burens niet durven aan te spreken op ongewenst gedrag, respondent 4 zei hier over het volgende:

“...ik ben zelf ook niet geneigd om iets tegen hun te zeggen daarover, want het zijn het type mensen waarvan je niet weet of ze erg akelig gaan reageren. Dus dat durf je dan toch niet.”

Op het moment dat ouderen zich dus onveilig voelen en elkaar hierdoor minder gaan aanspreken op ongewenst gedrag daalt het veiligheidsgevoel verder. Om de neerwaartse spiraal (figuur 2) te doorbreken wil men meer toezicht en strengere handhaving. De uitspraak van Cohen (2012) betreffende meer overheidstoezicht en handhaving werd bevestigd dankzij het interview met respondent 5:

“De gemeente krijgt weinig signalen binnen, dus denken dat het goed gaat. Gewoon meer handhaven. Regels hebben we voldoende, er moeten geen regels meer bij. Er moet alleen wat meer controle, er rijden heel veel BOA's [buitengewone opsporingsambtenaren] door de wijk en door de stad. Die komen bijna niet uit hun autootje, laat ze maar eens een bekeuring uitdelen voor schijtende honden bijvoorbeeld. Wat dacht je van het fout parkeren. Wij hebben in de straat burens die constant op het pleintje hun auto parkeren. En onze andere burens hebben hierover regelmatig geklaagd ook bij de politie maar er wordt niets aan gedaan. Terwijl dat hoogst irritant is, want je bent je pleintje kwijt. En dat vind ik heel jammer.”

Het tekort aan controle en handhaving leidt op die manier tot frictie tussen de bewoners met als gevolg *onzekerheid* bij deze ouderen. Dit gaat op het niveau van het dagelijks leven vooral om asociaal gedrag in de publieke ruimte, bijvoorbeeld overlast door rondhangende jongeren en het gebruik van drugs (Cohen, 2012). Om de *onzekerheid* te laten afnemen is er belang bij bijvoorbeeld meer toezichthouders

op pleinen en straten, op school en in het openbaar vervoer; meer blauw op straat, maar ook elektronische hulpmiddelen zoals cameratoezicht of elektronische bewaking zijn een goede optie (Cohen, 2012).

4.4 Interventies

Het is lastig om te beoordelen hoe ouderen interventies in omgevingsfactoren ervaren in relatie tot *unsicherheit*. De respondenten gaven aan het lastig te vinden om te kunnen zeggen of ze de wijk anders zijn gaan beleven in de loop van de tijd. Dit kan verklaart worden door het feit dat deze veranderingen vaak geleidelijke processen zijn en de ouderen daardoor niet bewust bezig zijn met de veranderingen. Ook is het te begrijpen dat het moeilijk is om te omschrijven hoe de interventies worden ervaren, aangezien het een uiterst subjectief onderwerp is. Wel waren de respondenten het vrijwel allemaal met elkaar eens dat de geschetste veranderingen in de wijk die genoemd werden als verbeteringen kunnen worden gezien. Voorbeelden van veranderingen die werden gegeven zijn verouderde gebouwen of parkjes die zijn opgeknapt of initiatieven van organisaties in de buurt om de wijk schoon te houden. Slechts één van de respondenten, respondent 5, wist een interventie te noemen die heeft gezorgd voor een toename van *unsicherheit*:

“Ze halen wat kleinere plekken helemaal weg, dus de wat grotere plekken blijven. Maarja.. dat trekt dan ook weer hangjongeren aan.”

Het overblijven van een groot park in plaats van de verspreiding van meerdere kleinere parkjes zorgt voor een concentratie van hangjongeren. De respondent geeft aan meer *unsicherheit* te ervaren wanneer deze jongeren hangen in het park. Hierdoor komen de ouderen minder graag op zulke plekken en de kans op sociaal isolement neemt toe. Bij het inrichten van een gebied op voetgangers moet er dan ook rekening gehouden worden met het feit dat teveel bankjes of andere uitrustplekken hangjongeren kan aantrekken wat kan leiden tot een toename van *unsicherheit*.

5. Conclusies en aanbevelingen

Vergrijzing in combinatie met eenzaamheid en sociaal isolement bij ouderen is tegenwoordig een belangrijk punt op de politieke agenda. Naast de initiatieven van de overheid zijn er veel organisaties die zich inzetten voor deze ouderen. Er zijn door de respondenten verschillende risicofactoren aangegeven voor het ontstaan van *unsicherheit* bij ouderen, die zouden kunnen leiden tot eenzaamheid en een sociaal isolement.

5.1 Bevindingen

De *unsicherheit* die ouderen ervaren komt dus vooral voort een combinatie van verschillende factoren. De ouderen krijgen te maken met intimidatie en gevaarlijke verkeerssituaties, waarin het ritme van het haastige leven van de jongeren botst met het langzamere leven van de ouderen, worden liever vermeden. Daarnaast vergroot de media alles nog een keer uit wat er voor zorgt dat ouderen hun gedrag in tijd en ruimte aanpassen en er sociale uitsluiting dreigt.

De combinatie van fysieke- en sociale omgevingsfactoren blijkt ook grote rol te spelen. De eerste ondervonden relatie heeft te maken met voetgangersvriendelijkheid. Door het gebrek aan uitrustplekken neemt de *unsicherheit* bij ouderen toe en hierdoor wordt de mate van sociale interactie negatief beïnvloed. Teveel uitrustplekken kan overigens zijn keerzijde hebben. Op plekken met veel uitrustplekken kan zich een concentratie van hangjongeren onttrekken, wat er voor kan zorgen dat ouderen hier minder graag komen.

In de tweede relatie die naar boven is gekomen tussen de fysieke omgevingsfactoren en sociale omgevingsfactoren heeft de woonsituatie ook een belangrijke rol in de mate van *unsicherheit*. Dit heeft te maken met huur- en koopwoningen. Huurders gaan vaak anders om met het huis dan kopers. Er is sprake van meer verloedering en vervuiling van de fysieke omgeving, waardoor het gevoel dat er gedeelde verwachtingen zijn daalt. De subjectieve veiligheid daalt hierdoor en men durft elkaar steeds minder aan te spreken op het ongewenste gedrag. Dit heeft dus een neerwaartse spiraal tot gevolg.

De gedane interventies in omgevingsfactoren worden door de ouderen veelal als verbetering gezien, al is het lastig om dit te beoordelen. Het is gebleken dat, mocht het zo zijn dat de ouderen zich al bewust zijn van de vaak geleidelijke processen, het goed omschrijven van dit subjectieve onderwerp nogal lastig is. Passende interventies bedenken om *unsicherheit* tegen te gaan is dus ook moeilijk.

5.2 Aanbevelingen

In vervolgonderzoek kan mogelijk meer contact worden gelegd met de ouderen die daadwerkelijk in een sociaal isolement zitten of er tegen aan. Na afbericht van ouderen die na recente inbraken het niet meer aandurfden om vreemden binnen te laten, bleek dat tijdens het aanbellen ook weinig ouderen hierop zaten te wachten. In toekomstig onderzoek zou er meer tijd genomen kunnen worden om vertrouwen te winnen, waardoor er mogelijk meer ouderen bereid zullen zijn om geïnterviewd te worden en met eventueel meer diepgang in het interview. De respondenten bevestigden grotendeels de theorieën uit de literatuur, maar het onderzoeken van deze kwestie met ouderen die in een sociaal isolement leven, en vaak onder de radar blijven, is dus lastig. De *unsicherheit* jegens het binnenlaten van een vreemde is enigszins begrijpelijk, maar dit zorgt er wel voor dat er alleen informatie is verkregen bij een bepaalde groep ouderen. Zo zijn er bijvoorbeeld interviews gedaan in een buurtcentrum. De mate van sociale interactie van de ouderen die hier komen is anders dan de ouderen die thuis zitten, waardoor de resultaten een vertekend beeld zouden kunnen geven.

Om er voor te zorgen dat de *unsicherheit* bij ouderen geminimaliseerd wordt, is er behoefte aan meer toezicht en handhaving. Ouderen worden geïntimideerd en in deze tijd van groeiend individualisme denkt iedereen vooral aan zichzelf. Er zijn regels genoeg, maar er is te weinig controle of deze regels ook daadwerkelijk worden nageleefd. Om te voorkomen dat ouderen door een te grote mate aan *unsicherheit* niet meer naar buiten durven, waardoor sociale netwerken verloren gaan en de ouderen in een sociaal isolement raken, is deze controle van groot belang.

Literatuurlijst

Aalbers, M.B. & Rancati, S. (2008). Feeling Insecure in Large Housing Estates: Tackling Unsicherheit in the Risk Society. *Urban Studies Journal Limited*, 45(13), 2735-2757.

Atkinson, R., & Kintrea, K. (2000). *Owner-occupation, social mix and neighbourhood impacts. Policy and Politics*, 28(1), 93-108.

Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity.

Bergeijk, E. van, Kokx, A., Bolt, G., & Kempen, R. van (2008). *Helpt herstructurering? Effecten van stedelijke herstructurering op wijken en bewoners*. Delft: Eburon.

Blokland, T. (2009). Het belang van publieke familiariteit in de openbare ruimte. *Beleid en Maatschappij*, 36(3), 183-191.

Boer, A. de (2006). *Rapportage ouderen 2006: Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Broekhuizen, J., & Wonderen, R. van (2012). *Samenleven met verschillen - Signaleren van spanningen en versterken van vertrouwen in Amsterdamse buurten*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam/Verwey-Jonker Instituut.

Campen, C. van (2008). *Monitor ouderenbeleid 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Campen, C. van (2011). *Kwetsbare ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Castel, R. (2004). *L'insicurezza Sociale: Cosa Significa Essere Protetti*. Turin: Einaudi.

CBS (2017). *Prognose bevolking; kerncijfers, 2017-2060*. Bezocht op 24-09-2018 via <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83783NED/table?dl=11C4C> Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Cohen, J. (2002). *Vreemden*. Leiden: Cleveringa-lezing, 26 November 2002.

Dekker, K., & Bolt, G. (2005). Social Cohesion in Post-war Estates in the Netherlands: Differences between Socioeconomic and Ethnic Groups. *Urban Studies*, 42(13), 2447-2470.

Dekker, K. (2007). Social capital, neighbourhood attachment and participation in distressed urban areas. A case study in The Hague and Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies*, 22(3), 355- 379.

Denzin, N. (1970). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Social Research*. Chicago: Aldine.

Ekamper, P. & Nimwegen, N. van (2018). 'Vergrijzing'. *Demos: bulletin over bevolking en samenleving*, 34(6), 5-7.

Elchardus, M., Groot, S. de & Smits, W. (2005). Rationele angst of collectieve voorstelling van onbehagen: Een vergelijking van twee paradigma's ter verklaring van onveiligheidsgevoelens. *Mens en Maatschappij*, 80(1), 48-68.

Elffers, H., & Jong, W. De (2004). *"Nee, ik voel me nooit onveilig": Determinanten van sociale veiligheidsgevoelens*. Den Haag: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.

Fokkema, C.M. & Tilburg, T.G. van (2007). Zin en onzin van eenzaamheidsinterventies bij ouderen. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 38(4), 161–177.

Findlay, R. A. (2003). Interventions to reduce social isolation amongst older people: where is the evidence? *Ageing & Society*, 23(5), 647-658.

Gervich, C. D. (2008). Loneliness and belonging: A reflection on the meanings and values of social networks in the wake of the Virginia Tech shootings. *Traumatology*, 14(1), 32-42.

Gijsberts, M., & Dagevos, J. (2007). *Interventies voor integratie - Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Gubrium, J. F. (1974). Victimization in old age: Available evidence and three hypotheses. *Crime & Delinquency*, 20(3), 245-250.

Karsten, L., Lupi, T., & Stigter-Speksnijder, M. de (2013). The middle classes and the remaking of the suburban family community: evidence from the Netherlands. *Journal of Housing and the Built Environment*, 28(2), 257-271.

Kerstens, M. N. (2015). *Sociale cohesie door interventies* (Master thesis). Geraadpleegd van <http://dspace.library.uu.nl>

Kleinhans, R., & Bolt, G. (2010). *Vertrouwen houden in de buurt - Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Onderzoeksinstituut OTB / Universiteit Utrecht / Nicis Institute.

Lager, D., Hoven, B. van & Huigen, P. P. P. (2015) Understanding older adults' social capital in place: Obstacles to and opportunities for social contacts in the neighbourhood. *Geoforum*, 59(1), 87–97.

Lager, D., Hoven, B. van & Huigen, P. P.P. (2016). Rhythms, ageing and neighbourhoods. *Environment and Planning A*, 48(8), 1565-1580.

Longhurst, R. (2003). Semi-structured interviews and focus groups. In N. Clifford, S. French & G. Valentine (Ed.). *Key methods in geography*, 2nd edition (pp. 117-132). Thousand Oaks: Sage.

Machielse, A. (2006). *Onkundig en onaangepast. Een theoretisch perspectief op sociaal isolement*. Utrecht: Jan van Arkel.

Machielse, A. (2011). Sociaal isolement bij ouderen: een typologie als richtlijn voor effectieve interventies. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(4), 40-61.

Musterd, S., & Ostendorf, W. (2001). Beleid van stedelijke vernieuwing. Tussen mythe en werkelijkheid. *Beleid en maatschappij*, 28(1), 30-41.

Peters, K., Elands, B., & Buijs, A. (2010). Social interactions in urban parks: Stimulating social cohesion? *Urban Forestry & Urban Greening*, 9(2), 93-100.

Prezza, M., & Pacilli, M. G. (2007). Current fear of crime, sense of community, and loneliness in Italian adolescents: The role of autonomous mobility and play during childhood. *Journal of Community Psychology*, 35(2), 151-170.

Saelens, B. E., Sallis, J. F., Black, J. B., & Chen, D. (2003). Neighborhood-based differences in physical activity: An environment scale evaluation. *American Journal of Public Health*, 93(9), 1552- 1558.

Silverman, R. A., & Kennedy, L. W. (1985). Loneliness, satisfaction and fear of crime: A test for non-recursive effects. *Canadian Journal of Criminology*, 27(1), 1-14.

Stancliffe, R. J., Lakin, K. C., Doljanac, R., Byun, S. Y., Taub, S., & Chiri, G. (2007). Loneliness and living arrangements. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 45(6), 380-390.

Tilburg, T. G. van (2010). *Gevoelens van Sociale Onveiligheid onder Ouderen*. Wetenschap voor Beleid. LASA-VWS rapport 4. Amsterdam: Vrij Universiteit Amsterdam.

Valentine, G. (2005). 'Tell me about . . . : using interviews as a research methodology' *Methods in Human Geography: A Guide for Students Doing a Research Project*. 2nd edition. Edinburgh Gate: Addison Wesley Longman.

Vermeij, L. (2010). Gescheiden werelden. In A. van den Broek, R. Bronnemand-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland* (pp. 453-482). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Völker, B., Flap, H. D., & Lindenberg, S. (2007). When are neighbourhoods communities? Community in Dutch neighbourhoods. *European Sociological Review*, 99-114.

Wester, F. (1995). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Bussum: Coutinho.

Wilson, D. K., Kirtland, K. A., Ainsworth, B. E., & Addy, C. L. (2004). Socioeconomic status and perceptions of access and safety for physical activity. *Annals of Behavioral Medicine*, 28(1), 20-28.

World Health Organisation (2002). *Active Ageing: A Policy Framework*. Geraadpleegd op 17-09-2018 via: <http://www.who.int/hpr/ageing/ActiveAgeingPolicyFrame.pdf>.